

شهرام رضانی بندین بانگه

معرفی و بررسی کتاب

ریشه‌های انقلاب ایران

تألیف نیکی آر. کدی، ترجمه‌ی دکتر عبدالرحیم گواهی
انتشارات قلم، ۱۳۶۹، چاپ اول.

□ مقدمه

خانم نیکی آر. کدی Nikki Keddie، محقق و استاد تاریخ دانشگاه کالیفرنیا در لوس آنجلس (U.C.L.A) می‌باشد که تعداد مقالات و کتب او در مورد ایران، اسلام، انقلاب، تشیع و... از دهه‌ها کتاب و مقاله نیز متجاوز است.

یکی از آثار جالب و برجسته‌ی ایشان که آقای عبدالرحیم گواهی زحمت ترجمه‌ی آن را متقبل شده‌اند، کتاب ریشه‌های انقلاب ایران Roots of Revolution می‌باشد، که شاید به جرأت بتوان گفت که کتاب مزبور تا حدودی جزء معتبرترین کتبی است که محققین ایران‌شناسی و شرق‌شناسی غربی به‌خصوص امریکایی در مورد انقلاب ایران نوشته‌اند. نگارنده در این مقال درصدد نقد و بررسی کامل این کتاب و به‌طبع افکار و اندیشه‌های خانم کدی نبوده و نیستم چرا که اولاً این کار نیاز به حوصله و مجال بیش‌تری دارد و ثانیاً همان‌طوری که مولف در مقدمه‌ی کتاب در ص ۱۱ ذکر کرده است، تألیف این کتاب ماحصل دو دهه تحقیق و مطالعه‌ی ایشان پیرامون تاریخ و سیاست ایران در این برهه‌ی زمانی از تاریخ است. بنابراین به‌نظر نگارنده، کتابی که برای خلش دو دهه کار مطالعاتی صورت گرفته است، مسلماً برای نقد و بررسی آن شایسته است که تأمل و مطالعه بسیار نمود.

اما آن‌چه مرا واداشت تا فعلاً و در ابتدا این مطالب را پیرامون این اثر بنگارم، اولاً نگاهی است اجمالی در حد معرفی این کتاب به خوانندگان محترم ماهنامه‌ی حافظ و ثانیاً این‌که در خلال مطالعه‌ی کتاب در برخی موارد به پاره‌ای از نکات برخوردیم که بر خود فرض دانستیم به بیان برخی از آن نواذر بپردازیم. ما کار خود را به دو بخش

تقسیم نموده‌ایم. در بخش آغازین ابتدا به نقایص و کم و کاستی‌هایی که در این اثر به چشم می‌آید می‌پردازیم و در بخش دوم به نقاط و قوت و مثبت مولف و اثرش بسنده می‌کنیم.

بخش اول: نقاط ضعف

یکی از نکات بارزی که در بدو امر باید به آن بپردازیم، این است که متأسفانه این کتاب فاقد یک کتاب‌شناسی مفصل است. مولف خود در مقدمه‌ی کتاب در ص ۱۳ در این زمینه می‌گوید: «در کتابی که برای تألیف آن در طول سالیان زیاد کتب فراوانی به زبان‌های گوناگون مورد مطالعه قرار گرفته‌اند، ارایه‌ی فهرست کامل همه‌ی آن مراجع در پانوشت‌ها و یا فهرست کتاب‌شناسی آخر کتاب تقریباً غیرممکن به‌نظر می‌رسد. لذا در کتاب حاضر، جز در فصلی که توسط بیان ریشارد نوشته شده، تنها به ذکر عناوین پاره‌ای از منابع انتخابی، عمدتاً انگلیسی، اکتفا گردیده است.»

با کمال تأسف متوجه گرامی این اثر نیز به دلیلی که در مقدمه‌ی خود بر این کتاب در صفحه‌ی ۶ ذکر کرده‌اند، مبادرت به حذف فهرست مفصل کتاب‌شناسی در آخر کتاب کرده‌اند توصیه می‌کنند که: «دوستان علاقه‌مند می‌توانند برای دسترسی احتمالی به مطالب مزبور به متن اصلی کتاب مراجعه نمایند، ولاً این ترجمه به قول اهل اصطلاح گرفتار «اطناب ممل» می‌گردید.»

اما به نظر نگارنده مبادرت به این کار نه تنها مایه اطناب محل نمی‌بود، بلکه بسیار شایسته بود تا اثری که در آفرینش آن دو دهه کار و مطالعه صورت گرفته است و آن‌گونه که مولف خود در مقدمه‌اش در ص ۱۴ می‌گوید که: «بخشی از این کتاب براساس

مصاحبه‌ها و مشاهداتی است که من در خلال هشت سفر به ایران در بین سال‌های ۱۹۵۹ تا ۱۹۷۹ میلادی (۱۳۳۸-۱۳۵۷) انجام داده‌ام» چه خوب بود تا با آوردن فهرست مفصل کتاب‌شناسی در پایان این کتاب این نقیصه را حتی‌الامکان برطرف می‌کردند.

به‌عنوان نمونه مولف در فصل اول در تشریح مسائل تاریخ صدر اسلام به‌علت عدم ذکر فهرست کتاب‌شناسی، معلوم نیست که آیا اصلاً از منابع اصلی تاریخی این دوره استفاده کرده است یا نه و ایشان تنها به ذکر نام برخی مولفین و محققین خارجی هم‌چون مونتگمری وات و... و ایراد نظرات‌شان بسنده کرده‌اند و مهم‌تر

این که نباید فراموش کرد که آثار این مولفین به مثابه‌ی یک کار «پژوهشی» در این دوره از تاریخ محسوب می‌شود که هرچند ممکن است از مواد خام اولیه که همان منابع اولیه اسلامی باشد بهره برده باشند، اما این نکته را نیز نباید از نظر دور داشت که این پژوهش‌ها آینه‌ای است که فکر، اندیشه و تحلیل‌های مولفان در آن منعکس شده است.

- نکته‌ی دیگر این‌که متأسفانه این کتاب فاقد فهرست اعلام می‌باشد و این تا حدودی از ارزش کتاب به‌عنوان یک اثر ارزشمند کاسته است و چه بسا که خواننده را با مشکل مواجه می‌سازد.

- مسأله‌ی دیگری که باید بدان اشاره‌ای داشته باشیم این است که متأسفانه مولف توضیح نمی‌دهد که نظر او بر

چه مدرک و شاهده‌ی مبتنی است؟ به‌عبارت بهتر در علم تاریخ محقق و مورخ برای این که حرف خود را به کرسی بنشانند و زوایای تاریک حقیقت پنهان را برای بیننده نمودار سازد، باید سند و مدرک ارائه کند، چرا که اصولاً ما معتقدیم که در گستره‌ی تاریخ بی‌سند و مدرک صحبت کردن گزافه‌گویی بیش نیست. ما در این جا تنها به ذکر سه نمونه اکتفا می‌کنیم:

۱- مؤلف در ص ۱۱۶ در مورد رشد نفوذ روسیه در ایران و عملکرد دولت انگلستان در قبال این مسأله می‌نویسد: «حتا

انگلیسی‌ها نیز از رشد نفوذ روسیه احساس خطر می‌کردند و کوشش کردند تا با پرداخت مبلغی پول به اعضای برجسته و علمای شیعه در تهران و شهرهای مقدس عراق آن‌ها را تشویق نمایند که به فعالیت‌های مخالفین موج روس‌گرایی کمک نمایند.»

۲- هم‌چنین مولف در ص ۲۹۰ آن‌گونه که از عملکرد سید عبدالله بهبهانی یکی از رهبران تاریخ مشروطه صحبت می‌کند، با عدم مدرک و سند، تا حدودی ابهام و تردید را در ذهن خواننده برمی‌انگیزد. خانم کدی ضمن معرفی و بیان عملکرد بهبهانی معتقد است که: «نفر دوم که قدرت و دسیسه بیش‌تری داشت، سید عبدالله بهبهانی دارای سابقه‌ی طولانی

در فعالیت به نفع انگلیسی‌ها بود. وی تقریباً تنها کسی بود که در جنبش تحریم تنباکو علیه انگلیسی‌ها شرکت نکرده و آن را رد کرد و از انگلیسی‌ها برای ترتیب دادن تظاهرات ضد روسی هدایای شخصی و پول دریافت می‌کرد.»

۳- در نمونه‌ی سوم آن‌جا که مولف در ص ۹۵ مطالبی را پیرامون علل رکود و انحطاط تجارت ابریشم در ایران بیان می‌دارد نه مأخذ و مدرک درستی در این زمینه معرفی می‌کند و نه در واقع تحلیل درست و جامعی به‌دست می‌دهد و تنها به ابزار «گمانه‌زنی» و «شاید» بسنده و اکتفا می‌کند: «در اوایل قرن مزبور یکی از شرکت‌های اروپایی، شاید عمداً تخم کرم ابریشم مریض به ایران وارد نمود که در نتیجه مرض کرم

ابریشم به سرعت شیوع یافته و نه تنها صادرات ابریشم، بلکه حتا استفاده از آن را در منسوجات ایران نیز از بین برد.»

البته لازم می‌دانم که در همین جا این نکته را متذکر شوم که نباید پای مسائل حاشیه‌ای و احساسی و شاید بتوان گفت سیاسی را به میان کشید. بلکه حساب این‌گونه مسائل از تاریخ جداست و اصولاً تاریخ را به آن‌ها کاری نیست. بلکه به اعتقاد ما کشف و بیان واقعیت در علم شریف تاریخ برعهده‌ی محقق است و بیان واقعیت فضیلت برای محقق به‌شمار نمی‌آید، بلکه به‌عکس، وظیفه‌ی خطیر و در

واقع رسالت بزرگ محقق است و چه خوب است که محقق در امر تحقیق و پژوهش کار علمی با ارائه سند و مدرک بتواند گرد اتهام و افترا را که به واسطه‌ی برخی افراد کج‌اندیش نابخرد بر ساحت علم شریف تاریخ نشسته بزدايد.

برخلاف برخی نویسندگان و محققان - هم‌چون ارواند آبراهامیان مولف کتاب نفیس «ایران بین دو انقلاب» و دکتر صادق زیباکلام در کتاب ارزشمند «سنت و مدرنیسم» که یک چهارچوب مشخص و مدل خاصی در تحلیل وقایع رخ داده به‌دست می‌دهند - متأسفانه کتاب **ریشه‌های انقلاب ایران** از داشتن چنین مزیتی محروم است و با کمال تأسف خانم کدی کم‌تر روی وقایع تأمل کرده و چندان به تحلیل و بررسی عمیق حوادث نیز نپرداخته و گذرا از شرح حوادث و وقایع می‌گذرد و به دیگر سخن بیش‌تر به تاریخ‌نگاری محض و بیان مسائل صرف تاریخی می‌پردازد.

بخش دوم: نقاط قوت

مهم‌ترین نکته‌ای که در این‌جا باید بدان اشاره کرد و چه بسا که جای شگفتی دارد، مراعات جانب بی‌طرفی (البته نه به‌صورت کامل) در شرح وقایع از سوی مولف است و به‌عبارت دیگر این اثر مکتوبی نیست به‌منظور گل‌اندود کردن چشمه‌ی خورشید، تا عوعوی کینه‌توزانه‌ای باشد در برابر ماه که نور می‌افشاند و یا ناسزنامه‌ای باشد برای خنک کردن دل سوخته‌ی مؤلف و دل‌سوختگانی نظیر خودش، آن‌گونه که ناصر ایرانی مترجم کتاب «کارتر و سقوط شاه» اثر مایکل لدین و ویلیام لوئیس در مقدمه‌ی آن کتاب تعبیر می‌کند، بلکه به اعتقاد ما پژوهشی است علمی و تاریخی برای شناخت انقلاب اسلامی ایران که در جهان معاصر پدیده‌ای کاملاً نوظهور است و با عادت‌های عمدتاً متحجران‌دیشگی غرب و شرق اصلاً جور در نمی‌آید.

یکی دیگر از محاسن کتاب و در واقع کار خانم کدی این است که ایشان در پرداختن به این مسأله تنها به مسائل صرف سیاسی تکیه نکرده همان‌طور که از نام کتاب برمی‌آید *Roots of Revolution* علاوه بر در نظر گرفتن مسائل سیاسی، نگاه خود را به ابعاد مختلف اجتماعی، اقتصادی، فرهنگی و... این رخداد معطوف است و به‌طور مفصل به تشریح آن‌ها می‌پردازد. به‌عنوان نمونه خانم کدی در اثر ارزشمند خود در موارد متعدد به‌طور تفصیل به نقش و موقعیت زنان در ساختار اجتماعی و فرهنگی جامعه و نیز نقش بازیگران و پیوندشان با روحانیون در جامعه و انقلاب، چه در دوره‌ی مشروطه و چه در انقلاب اسلامی و حتی قبل از این دوره‌ها و تأثیرات آن بر روند حوادث جامعه اشاره دارد و این یکی از فاکتورهای مثبت و جالب این کتاب است و اتفاقاً مولف خود در آغاز فصل اول ص ۱۵ با گفتار خود این مسأله را بیش‌تر روشن و عیان می‌سازد؛ که می‌گوید:

«اساتیدی که به تحقیق در رشته‌ی مطالعات خاورمیانه اشتغال دارند، این روزها با این سوال که: آیا انقلاب ایران یک انقلاب مذهبی، سیاسی، اجتماعی، اقتصادی و یا چیزی دیگر بود؟ زیاد برخورد می‌کنند. به‌نظر می‌رسد تنها پاسخ خوبی که می‌توان به این پرسش داد این است که انقلاب ایران مجموعه‌ای از همه‌ی این‌ها بود.»

اما حسن بزرگ دیگر کتاب این است که مولف برای کشف و نمودار ساختن ریشه‌های انقلاب ایران، تنها به حوادث یکی دو دهه قبل از پیروزی انقلاب اکتفا نکرده، بلکه توجه خود را به کل تاریخ قاجار و حتی چیزی فراتر از آن معطوف داشته و اوضاع اجتماعی، سیاسی، اقتصادی، فرهنگی و... ایران و مردم آن شاهد این ظرف زمانی و مکانی گسترده مورد کاوش و بررسی قرار داده است. به‌عنوان نمونه‌ی بارز این مسأله باید گفت که مولف تنها یک فصل را به اسلام و نقش آن در جامعه‌ی ایران به‌طور عام اختصاص داده و به مقایسه‌ی حکومت‌های سنی و شیعه و تفاوت دیدگاه اهل تسنن و تشیع در قبال مسأله‌ی حکومت و جامعه می‌پردازد و با نگاه به دو مقوله‌ی دین و سیاست در جامعه‌ی ایرانی و جست‌وجوی سابقه‌ی تاریخی آن، پل و پیوندی بین دین و سیاست برقرار کرده و آن‌ها را لازم و ملزوم هم‌دیگر دانسته و در ص ۲۰ می‌گوید:

«ادغام مذهب و سیاست، که در مذاهب متعددی به‌چشم می‌خورد، در اسلام از زمان شخص حضرت محمد (ص) و در میان آن‌چه بدو وحی می‌شد آغاز و سپس در مجموعه‌ای به نام قرآن جمع‌آوری گردید. در قرآن آیات زیادی وجود دارد که نوعاً مطالب سیاسی و یا حقوقی به‌نظر می‌آید. به‌خصوص پس از هجرت پیامبر از زادگاه خودش مکه، که در آن‌جا با مخالفت گروهی روبه‌رو شد، و ورود به مدینه که به واسطه‌ی دعوت بزرگان مدینه صورت گرفت و بعدها به‌طور روزافزون به‌صورت مرکز حکومت و فرماندهی پیامبر درآمد، حضرت محمد بیش‌تر از پیش وحی خدا را در قالب احکام حکومتی و حقوقی دریافت می‌نمود. او رهبری سیاسی و در عین حال مذهبی جامعه‌ی خویش را برعهده داشت.»

و خلاصه نکته‌ی آخری که باید بدان اشاره کنیم این است که خانم کدی در تألیف کتاب مسأله‌ی کروئولوژی و مطابقت رویدادها و حوادث با اصل زمان را مورد توجه قرار داده است که سبب مزیت دیگر کتاب شده است.

نتیجه

در پایان در یک نتیجه‌گیری کلی باید اذعان داشت که اگر کمی منصف باشیم و عادلانه به قضاوت بنشینیم، می‌توان گفت که این اثر از قدر و منزلت و اهمیت زیادی در ریشه‌یابی انقلاب ایران برخوردار است، با توجه به این‌که خانم کدی خود یک مولف امریکایی بوده و بورس تحصیلی نامبرده نیز از طرف بنیاد راکفلر پرداخت گردیده است ■